

*of the media on the electorate. Examines the nature and meaning of political mythmaking. It is concluded that the future role and importance of media technologies in the political process will increase in the context of developing post-information society.*

**Key words:** *media technology, the political process, public opinion, media, electorate.*



УДК 32

*Н. М. Волвенко*, кандидат політичних наук, доцент

## **СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ**

*Узагальнено концептуальні інтерпретації щодо феномену політичного дискурсу в контексті праць, присвячених мовним та дискурсивним політичним практикам, взаємозв'язку мови і політики, політичній комунікації.*

**Ключові слова:** *політичний дискурс, влада, політична мова, позасистемні чинники.*

**Актуальність проблеми.** Сучасні політичні процеси, характеризуючись підвищеною динамікою та нелінійністю, справляють вагомий вплив на формування та модифікацію політичних дискурсів. Зазначимо, що політика виступає дієвим фактором мовного розвитку і мовних відносин. Мова у свою чергу відіграє активну роль у світі політики, і ця роль чимдалі стає значнішою. Сама політика — це від самого початку словесне, мовленнєве поле, і якщо політична боротьба ведеться насамперед у мовному полі, то це підтверджує, що політика створюється у мові, діє через посередництво мови. За допомогою політичної мови як одного з основних засобів політики здійснюються її формування, функціонування та передавання політичної інформації у двох формах — вербальній (мова слів) і символічній (мова спеціальних знаків, умовних сигналів, емблем, ритуальних дій тощо) [1, с. 408].

**Аналіз останніх джерел і публікацій.** Теорії щодо взаємозв'язку мови і політики, політичного дискурсу розглядаються в працях Е. Бенвеніста, Л. Вітгенштайна, Т. А. ван Дейка, Е. Лакло, Ш. Муффа, П. Серіо, М. Фуко, а також М. Гаврилової, Ю. Ганжурова, Л. Нагорної, В. Петренко, К. Серажим, О. Шейгал та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Проаналізуємо політичний дискурс, ключовим концептом якого є поняття влади [2, с. 192]. Виділення політичного аспекту дискурсу, який акцентує увагу на формуванні, виявленні та відтворенні владних стосунків у суспільстві, впливає, на наш погляд, із розуміння політики як особливої сфери соціального життя, пов'язаної з феноменом влади, що просякає усі сфери життя суспільства.

Французький філософ Ролан Барт акцентує на тісному взаємозв'язку процесу вироблення дискурсу в суспільстві та процесу поділу влади: «Одні мови висловлюються, розвиваються... у світлі (або у затінку) Влади, її... державних..., ідеологічних механізмів, я називатиму їх енкратичними мовами або видами дискурсу. Інші ж мови виробляються... поза Владою і/або проти неї, я називатиму їх акратичними мовами або... видами дискурсу. Енкратична мова... — мова масової культури поширених думок (докси). Акратична мова є різко відокремленою, відділеною від докси, базується на мисленні, а не на ідеології» [3, с. 536–537]. У таких тезах, як, наприклад, «володіння фразою вже недалеко перебуває від влади», «навіть у граматиці фраза описується у поняттях влади, ієрархії: підмет, присудок, доповнення» та ін. [3, с. 539] Р. Барт прагне поєднати лінгвістичну теорію дискурсу з категорією політичного.

Одним із основних, базових визначень політичного, як зазначав Ніклас Луман, є категорія влади [4]. Ще Платон і Арістотель вказували на тісний взаємозв'язок влади та політики [5; 6]. На думку П. Бурдьє, «влада нав'язувати певне бачення поділу або робити видимими, експліцитними імпліцитні соціальні поділи є насамперед політичною владою, тобто владою створювати групи і маніпулювати об'єктивною структурою суспільства» [6, с. 85].

Прямий зв'язок мови з владою свідчить про існування феномену політичної мови, який ми розглядаємо. «Влада не тільки здійснює себе через мову (накази і розпорядження віддають за допомогою мови) але й організує саму мову, визначає її структуру, втілює себе у ній» [7]. Але політична мова — це не просто вплив політичного на мовлення, вона є особливим напрямом, відповідальним за організацію висловлювань, співзвучних певній ідеології. З цього випливає, що будь-які політичні і соціальні ідеали, цінності формуються в межах тієї мови, якою оперують групи, що прагнуть влади або вже наділені владою. На погляд Л. П. Нагорної, «кожне політичне угруповання прагне виробити власну ідеологічно орієнтовану форму мовного спілкування» [8, с. 83]. Така форма є опосередкованою як природою політичного режиму, так і конкретно-історичними умовами структуризації політичного дискурсу.

Мова — засіб нав'язування громадянам волі тих, хто має владу [9]. «Політична мова — це насамперед інструмент, що використовується у боротьбі

за владу» [8, с. 72]. Отже, «мовна боротьба за владу» зводиться до того, аби ствердити і нав'язати суспільству власні передумови, свою точку зору, своє використання мови і відповідно своє структурування соціальної дійсності. Тобто мета ідеології — «закріпити у свідомості різних людей певний світогляд» [10, с. 105].

Зміна політичної мови знаменує початок нового етапу, що, на думку Ю. Лотмана, є «вибухом» [11, с. 25]. Такий вибух спостерігався на початку 90-х років ХХ ст., коли у мовний простір СРСР, що розпадався, ринув потік західної політичної лексики. «У момент, коли тексти... зовнішньої мови виявляються втягненими у простір культури, відбувається вибух... вибух можна витлумачити як момент зіткнення чужих одна щодо одної мов: тієї, що засвоює, і засвоюваної» [11, с. 118]. Комуністичний тип політичного дискурсу змінила дискурсивна різноманітність.

Щодо сучасності К. С. Серажим підкреслює, що «політичній мові сьогодення притаманні змістова невизначеність, неоднозначність (що спричинено як семантичними (абстрактність та широта значення, розмитість семантичних кордонів...), так і прагматичними (маніпулятивність, рятування іміджу, уникнення конфлікту або контролю) чинниками, а також таємничість мовлення, езотеричність, що частково компенсується здатністю реципієнтів політичного дискурсу до здогадування» [12, с. 13].

Основи теорії політичного дискурсу було закладено представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті роки ХХ ст. Одним із перших досліджень політичного дискурсу було серійне видання П. Ласлетт «Філософія, політика і суспільство», започатковане в 1956 р. У 70-ті роки на Заході термін «дискурс» широко застосовується при аналізі політичних процесів.

В Україні та Росії дослідження політичного дискурсу як знакової системи, що використовується для політичної комунікації, започатковано порівняно недавно [12, с. 4]. За В. В. Петренко, поміж українських та російських дослідників політичного дискурсу і політичної мови більшою популярністю користується термін «політичний дискурс»: «Така прихильність до цього терміну пояснюється тим, що він почав вживатися науковцями в посткомуністичний період, коли на зміну радянській прийшла нова політична мова, головною ознакою якої став плюралістичний діалогізм» [13, с. 7].

Ураховуючи той факт, що «дискурс включає не лише письмову чи розмовну мову, але також і візуальні образи» [14, с. 101], розглянемо структуру політичного дискурсу.

Політичний дискурс — явище багатогранне. Проте «в усіх публічних політичних дискурсах присутні стійкі структурні компоненти» [15, с. 38]. Російські дослідники О. Ф. Русакова та Д. А. Максимов визначають полі-

тичний дискурс як складноструктуровану комунікативно-знакову систему, для якої характерні шість основних планів: *інтенціональний, актуальний, віртуальний (ідеальний), контекстуальний, психологічний та осадовий* [15, с. 38–40]. Розглянемо їх докладніше.

*Інтенціональний* план політичного дискурсу включає владні інтенції, стратегії, замисли, цілі, завдання, очікування учасників комунікації, тобто «спеціальний проект комунікації».

Як зазначає П. Серіо, «у будь-якому висловлюванні можна виявити владні відносини» [16, с. 21]. Тобто інтенція боротьби за владу — це специфічна характеристика політичного дискурсу. Вона іманентно присутня в усіх його жанрах: агітація, дебати в парламенті, дискусії, політичні інтерв'ю тощо. Зазначимо, що наше розуміння поняття влади корелює з позицією американського дослідника Дж. Дебнама, котрий стверджує, що будь-який аналіз влади має включати інформацію про чотири її «ключові» властивості: актора, дію, намір та результат, «інші компоненти влади не є обов'язковими для її версій, чия структура завжди складніша за набір “ключових” елементів» [17, с. 90].

Інтенція боротьби за владу відображається у тій властивості політичного дискурсу, яку ми услід за А. К. Михальською називаємо агональністю. Авторка виділяє два типи відносин: 1) гармонізуючі (основу яких складають істина і злагода); 2) агональні (в основі — боротьба і перемога) [18, с. 68–69]. У зв'язку з цим у політичній комунікації мовлення може бути досягненим розумінням і здійсненим як боротьба. Політика, якщо її розуміти як боротьбу за завоювання і утримання влади, — це, безумовно, переважно сфера агонального мислення, сфера існування агональних мовленнєвих ідеалів. Відповідно політичний дискурс являє собою демонстрацію боротьби, агону: «жорстка боротьба за владу розігрується як змагання, як великі національні ігри, для яких важливі видовищність, певні іміджі, форми вияву мовленнєвої агресії тощо» [19, с. 74].

Політика — завжди боротьба за владу, і в цій боротьбі, на наш погляд, переможцем зазвичай стає той, хто краще володіє комунікативною зброєю, здатний створити у свідомості адресата необхідну для маніпулятора картину світу.

Дискурсу притаманна комунікативна природа, він являє собою комунікативну подію [20]. На думку К. С. Серажим, одним із основних факторів породження дискурсу є комунікативний акт [12, с. 8]. Кожне суспільство виступає простором детально врегульованої комунікації, яка в свою чергу є формою реалізації політичних дискурсів. «Політика — це комунікаційний мережевий простір, в якому функціонують дискурси. Дискурси — важливі агенти політичної комунікаційної мережі, що виступають у ролі ретрансля-

торів, кодів... цінностей, ідей, образів» [15, с. 26]. Саме тому в сучасному суспільстві особливої ваги набуває інформативно-комунікаційний код політичного дискурсу ЗМІ як фактор передачі інформації між основними суб'єктами політики — народом та інститутами влади [21].

Таким чином, глобальною метою політичного дискурсу є боротьба за владу, її поділ та використання.

*Актуальний*, або реальний, план політичного дискурсу передбачає втілення владних інтенцій в реальній діяльності, що має знаково-символічний характер. Актуальний план дискурсного замислу — це його реальне втілення. «Актуальний план... можна розглядати як своєрідний спектакль за участю одного „актора”, який озвучує свій текст, використовуючи різноманітні риторичні прийоми, наочні посібники, технічні засоби та невербальні знаки (жести, пози, просторові переміщення тощо)» [15, с. 39]. Ю. Ганжуров у цьому контексті зазначає: «Будь-які дебати на вербальних носіях перманентно шукатимуть невербальної підтримки — паралексичні прийоми диспуту (міміка, жести, нетолерантна поведінка методами фізичних рухів тощо) є дуже ефективними інструментами впливу на аудиторію» [10, с. 110].

*Діяльнісний* аспект дискурсу — це різноманітні соціальні дії, спрямовані на підтримку існуючих знакових систем та створення нових змістів. Сюди можна віднести мітинги та демонстрації, пов'язані з політичними процесами.

*Віртуальний*, або ідеальний, план політичного дискурсу передбачає розпізнавання і розуміння змістів, цінностей, ідентичностей. «Його власну... структуру можна представити у вигляді когнітивної решітки... що формує епістемологічні образи світу. Своїм корінням ментальні структури дискурсу проникають у колективний історичний, психологічний і соціальний досвід» [15, с. 39]. Відповідно соціокультурний аспект дискурсу є взаємодією персонального, соціального та культурного знання, цінностей, ідентичностей, що включає знання про «знакові системи», соціальні та політичні дії.

*Контекстуальний* план передбачає розширення смислового поля на основі соціокультурних, історичних, політичних, ситуативних контекстів, адже у теорії дискурсу будь-який контекст виявляється «усередині» відповідної дискурсивної практики.

*Психологічний* план політичного дискурсу, на думку дослідників, включає емоційний енергетичний заряд, який міститься у дискурсі і надає йому силу впливу [15, с. 34–35].

У наш час дискурси несуть у собі могутній емоційний заряд, який залучає до комунікації чуттєві та ірраціональні компоненти свідомості і справляє приховану дію на свідомість, що створює умови для використання маніпулятивних політичних стратегій [15, с. 26]. Таким чином, політичний

дискурс — це завжди вплив. І цей вплив не просто може змінювати настанови чи поведінку слухача під дією зовнішніх стимулів, він також спрямований на досягнення певного ступеня згоди.

Отже, основною метою політичного дискурсу вважається його призначеність для дії на адресата, з тим аби викликати в нього певні наміри і настанови, а також мотивувати певні реакції, зокрема, дії: «Загальне призначення політичного дискурсу полягає у тому, аби навіяти адресатам — громадянам спільноти — необхідність „політично правильних” дій та/або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу — не описати... а переконати, пробудивши в адресата наміри, дати ґрунт для переконання і спонукати до дії... Тому ефективність політичного дискурсу можна визначити стосовно цієї мети» [22, с. 127].

*Осадовий* план політичного дискурсу відбиває усі охарактеризовані плани у суспільній свідомості і досвіді, у середовищі, яке конструюється і матеріалізується, форми котрого є відображенням культури даного соціуму. Цей план дискурсу виявляється скрізь: у пам'ятках, документах, артефактах [15, с. 39–40].

Як владний ресурс політичний дискурс покликаний виконувати певні функції. Однією з найважливіших його функцій вважають сугестивну функцію або функцію переконування, оскільки для політичної комунікації найважливішою метою є справляння впливу [23, с. 128].

Інформативна функція політичного дискурсу відповідає за безсторонне повідомлення про різні події. Тут виявляється значущою характеристика інформаційних особливостей політичного дискурсу: «наявність спеціально зумовленої функціональної політичної лексики; значне оновлення політичного словника; метафоризація політичної мови; деспеціалізація термінів; тенденція до стандартизації дискурсу» [10, с. 112]. Отже, політичний дискурс здатний помітно впливати як на основні інформаційно-організаційні фактори розвитку політичної системи, так і на зміст масової свідомості і відповідно позицій громадян напередодні виборів.

Виділяють й експресивну функцію політичного дискурсу, яка підкреслює суб'єктивне ставлення учасника дискурсу до явищ дійсності. На наш погляд, оратор може домогтися успіху лише в тому разі, якщо створить у адресата відчуття добровільного прийняття чужої думки, актуальності, зацікавленості та істинності.

Політичний дискурс виконує й магічну функцію, що надає йому певної ритуальності і сприяє створенню дистанції між народом та владою задля навіювання, наприклад, патріотичних почуттів і поваги до влади.

Політичний дискурс, відображаючи процеси, що відбуваються в різних сферах суспільного життя, виступає при цьому й як спосіб конструювання нових змістів на основі об'єднання змістовних елементів і практик усіх соціальних сфер. Тому можемо виділити функцію породження нових змістів.

Феномен політичного дискурсу можна також розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. При широкому підході до відбору джерел для дослідження політичного дискурсу використовуються не тільки тексти (чи невербальні компоненти дискурсу), створені власне політиками, а й інші тексти (чи невербальні компоненти), присвячені політичним проблемам. При цьому важливо враховувати, що зміст повідомлення досить часто співвідноситься зі сферою політики імпліцитно. Так, у широкому значенні до вербальних характеристик політичного дискурсу належать різні мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких належать до сфери політики.

Якщо політичний дискурс тлумачать вузько, як джерела дослідження використовуються лише структурні компоненти дискурсу (тексти, бренди, візуальна реклама тощо), котрі безпосередньо створені політиками та застосовуються в політичній комунікації. Такі структурні компоненти (зокрема тексти) належать до інституціональних, їм притаманна власна специфіка. Тобто у вузькому розумінні політичний дискурс не виходить за межі сфери політики. «Згідно з таким підходом політичний дискурс — це дискурс політиків. Його утворюють урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми та промови політиків» [23, с. 128].

Отже, широке розуміння політичного дискурсу включає не тільки інституціональний рівень, а й позасистемні чинники, що справляють вплив на перебіг політичних процесів («жовта» преса, несанкціоновані мітинги, анекдоти та ін.). Вузьке розуміння політичного дискурсу фіксується на інституціональному рівні, включаючи засідання уряду, парламенту, партійні з'їзди, державні свята, виступи перших осіб держави тощо.

Відповідно політичний дискурс, по-перше, є складною комунікативною подією; по-друге, являє собою цілеспрямовану соціальну дію; по-третє, відображає суб'єктивну психологію його учасників; по-четверте, є когнітивним процесом, оскільки пов'язаний з передачею знань та створенням нових знань.

Таким чином, пропонуємо визначити політичний дискурс як вербальну та невербальну комунікативну взаємодію політичних суб'єктів з приводу політичних ідей, ідеологій, принципів, оцінок, що здійснюються за допомогою суспільно-політичних інституцій для досягнення політичних цілей.

**Висновки.** Проведений аналіз дає змогу виділити ознаки політичного дискурсу, які відображають його специфіку: тематичною домінантою виступають владні відносини; змістовне наповнення представлене політични-

ми ідеями та принципами, покликаними забезпечити процес цілепокладання для учасників дискурсу; є залежність якісних характеристик і способів організації дискурсу від існуючого політичного режиму; в наявності символічна природа політичних текстів, що узагальнюють владно значущі змісти політичних явищ; спостерігається переважання масового адресата; опосередкованість фактором мас-медіа; динамічність тощо.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Политология : энциклопедический словарь / ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
2. Мартьянов В. С. Трансформация языка социально-политических наук: от знания-власти к нарративу / В. С. Мартьянов // Науч. ежегод. Ин-та филос. и права УрО РАН. – Екатеринбург : УрО РАН. 2007. – Вып. 7. – С. 192–203.
3. Барт Р. Семиотика. Поэтика : Избранные работы / Ролан Барт ; пер. с фр., сост. и ред. Г. К. Косиков. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Луман Н. Власть / Никлас Луман ; пер. с нем. ; послеслов. А. Ю. Антоновского. – М. : Праксис, 2001. – 249 с.
5. Платон. Законы / Платон ; пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1999. – 832 с.
6. Бурдьё П. Социология социального пространства / Пьер Бурдьё ; пер. с фр. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. – М. : Ин-т экспер. социологии ; СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с. – Сер. «Gallicinium».
7. Дугин А. Философия политики [Электронный ресурс] / А. Дугин. – Режим доступа: <http://www.arcto.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=1188>.
8. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
9. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження : пер. з нім. / Людвіг Вітгенштайн. – К. : Основи, 1995. – 311 с.
10. Ганжуров Ю. Парламентський дискурс в публічних комунікаціях / Ю. Ганжуров // Політ. менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 103–113.
11. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Прогресс, 1992. – 272 с.
12. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.08 / К. С. Серажим. – К., 2003. – 22 с.
13. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / В. В. Петренко. – К., 2003. – 18 с.
14. Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ: теория и метод : пер. с англ. / Луиза Дж. Филлипс, М. В. Йоргенсен. – Харьков : Гуманит. центр, 2004. – 336 с.
15. Русакова О. Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. – 2006. – № 4. – С. 26–43.



16. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио ; пер. с фр. и португ. ; общ. ред. П. Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14–53.
17. Ледяев В. Г. О сущностной оспариваемости политических понятий / В. Г. Ледяев // Полис. – 2003. – № 2. – С. 86–94.
18. Михальская А. К. Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической риторике / А. К. Михальская. – М. : Изд. центр «Academia», 1996. – 192 с.
19. Шейгал Е. И. Структура и границы политического дискурса / Е. И. Шейгал // Филология = Philologica. – Краснодар, 1998. – Вып. 14. – С. 74–81.
20. Дейк ван Тойн А. Язык. Познание. Коммуникация / Тойн А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 331 с.
21. Волвенко Н. М. Політичний дискурс ЗМІ як владний ресурс (маніпулятивний аспект) / Н. М. Волвенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна «Питання політології». – Х., 2007. – № 760. – С. 224–228.
22. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В. З. Демьянков // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : [учеб. пособие / отв. ред. М. Н. Володина]. – М. : Моск. гос. ун-т, 2003. – С. 116–133.
23. Гаврилова М. В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа / М. В. Гаврилова // Полис. – 2004. – № 3. – С. 127–138.

## СУЩНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: ЭКСПЛИКАЦИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ

*Волвенко Н. Н.*

*Обобщены концептуальные интерпретации относительно феномена политического дискурса в контексте работ, посвященных языковому и дискурсивным политическим практикам, взаимосвязи языка и политики, политической коммуникации.*

**Ключевые слова:** *политический дискурс, власть, политический язык, внесистемные факторы.*

## THE ESSENCE OF POLITICAL DISCOURSE: EXPLICATION OF CONCEPTUAL APPROACHES

*Volvenko N. M.*

*Generalized conceptual interpretations regarding the phenomenon of political discourse in the context of works devoted to the linguistic and discursive political practices, the relationship of language and politics, political communication.*

**Key words:** *political discourse, authority, political language, out-system factors.*

